

Varoluşçuluk ve Hümanizm

Bu iki temel kavram, insanoğlunu en çok ilgilendiren iki ana konudur. İnsanlarımızın çoğu, bu kelimeleri Batı kültürünün dünyadaki egemenliğinden sonra öğrendi. Bir takım kalemşor yazarlarımız da kavramların gerçek manasını ve kullanılış biçimlerini tam öğrenmeden, *Efendim, bu değerler, bizde de var. Mevlana ve Yunus Emre birer hümanisttirler*, diye makale ve kitaplar yazıyorlar. Hâlbuki bu değerli zatlar gibi maneviyat ve düşünce büyüklerinin varoluşçuluğu ve hümanizmi ile Batının bu iki kavrama yüklediği manalar arasında dağlar kadar fark var.

Evet, Ortaçağın somutçu Allah anlayışına karşı başta Mevlana ve İbn Arabî olmak üzere büyük mutasavvıflar, varlığı ve inanç ilkelerini soyut ve somut boyutlarıyla gayet mucizevî bir şekilde anlatmışlardır. Üç yıl önce Doğu varoluşçuluğu ile Batı varoluşçuluğu arasında 10–15 temel farkı not etmişim. Şimdi o notları aynen buraya alıyorum.

1- İslam ve Uzak Doğunun varoluşçuluk anlayışı; aşktan, arayıştan, varlığı ve gerçeği bilme sevdasından geliyor. Batıninki ise, absürtlükten, dinsizlikten ve materyalist düşüncenin tasallutundan kaynaklanıyor.

2- Doğu varoluşçuları; manayı, bilinci ve ilmi esas alırlar. Bu anlayış ise, sorumluluk getirir. Batının varoluşçuluk anlayışı ise, sadece maddeyi ve somutu esas alır. Bu ise tükenişi, dağınıklığı, umutsuzluğu netice verir.

3- Doğunun varlık anlayışı; sonsuzluk, güzellik ve aşk üzeredir. Batıninki ise, sınırlı olmanın, dar düşünmenin ve başta iki büyük Dünya Savaşı olmak üzere ağır hayat şartlarının zoru ile kaçamaklı bir anlayıştır; bir nevi anarşizmdir. “*Ye, iç, keyfine bak!*” sloganıdır.

Ve yine Ortaçağın siyaset ve felsefesi genellikle insanı sefil, aç, köle ve değersiz bir hayvan olarak gördüğünden başta Mevlana olmak üzere, *İnsan manen bütün kâinattan daha büyüktür*, dediler. “Feylesoflar, insan kâinatın küçük bir numunesidir, demişler. Biz de, insan manen bütün alemde daha büyüktür..” diyoruz, diye kitaplarında insanın büyüklüğü için özel bölümler açtılar.

Fakat bu hak-perestane olan tespit ile bütün manevi değerleri ve Allah’ı inkâr eden, insanı fani ve ölümlü bir tanrı yapan Avrupa Hümanizmi arasında sayısız farklar var. Burada bu farkların bir kısmını göstermek için, Mevlana ve Bediüzzaman’ın insan tariflerinin kısa özetlerini koymakla yetineceğiz. Şöyle ki:

Mevlana’nın insan ve insanı insan eden aklın tanımı:

Akıl, insanın bedeninde bir lidere benzer; bedenün uzuvları ona itaat ettikçe bütün işleri düzeninde gider. Fakat itaat etmezlerse hepsi de bozulur. Görmez misin şarap içen sarhoşun

elinden, ayağından, dilinden, bedeninden ve diğer uzuvlarından ne bozgunluklar meydana gelir. Ertesi gün ayıldığında bütün yaptıklarından pişmanlık duyar.. (Fihi Ma-fih, 45)

İki türlü akıl vardır. Birincisi kazanma ile elde edilen akıldır ki, mektepte çocuğun öğrendiği gibi öğrenirsin.. Öteki akıl Hak vergisidir. Onun kaynağı da can ve ruhtadır. (Mesnevi, IV: 1960–63)

Akıl eğer yüz gösterip de bir görünürse: Gündüz, onun aydınlığının karşısında kapkaranlık kalırdı.. (Mesnevi, IV: 2181)

Mevlana aklın, ibadetten üstün olduğunu bir beytinde şöyle ifade eder:

“İyilikleri hoş gören Efendimiz ne güzel söylemiş: “Zerre kadar aklın, namazdan da oruçtan da yeğdir. Çünkü namaz ve oruç akıllılar için farz kılınmıştır.” (Mesnevi, V: 456–457.) Yani İslam dinine göre; akli olmayan insan, dinden sorumlu değildir.

“Akıl, Allah’ın gölgesidir. Allah ise Güneş.. Gölge güneşe karşı durabilir mi?!” (Mesnevi, IV: 211.)

Mevlana’ya göre Allah Âdem’i yaratıp ona kutsal ruhu üfleyince Cebrail’e “Benim kudret denizimden akıl, iman, utanma gibi üç büyük cevheri al, bunları nurdan yapılmış birer tabak üzerine koyarak Âdem’in önüne koy. Âdem bunlardan birisini seçsin..” buyurdu. Cebrail, emredilene yaptı. Âdem bunlardan akli seçti. Cebrail, iman ile utanmanın içinde buldukları tabakları alıp tekrar kudret denizine götürmek istedi. Fakat Cebrail, bütün kudretine rağmen bu iki tabağı yerinden kaldıramadı. İman ve utanma cevherleri ona *“Biz Allah’ın sevgilisi olan aklın sohbetinden ayrılamayız. Çünkü biz üçümüz, ezelden beri Allah’ın şeref madeni ve kudret denizinin cevherleriyiz, birbirimizden ayrılamayız.”* dediler. Bunun üzerine akıl Âdem’in beyninde, iman cevheri onun idrak edici kalbinde, utanma ise mübarek yüzünde yer aldı.. (Eflaki I, 420–421)

Mevlana mektuplarından birinde şu hadisi delil gösterir: *Yüce Allah, akli yaratınca, Ona gel, git, otur, konuş, sus dedi ve akıl bunların hepsini yaptı. Sonra üstünlüğüme, ululuğuma and olsun, senden daha üstün bir varlık yaratmadım, seninle hitap ederim, seninle darılırım; seninle yargılarım; senin yüzünden sevap veririm, senin yüzünden azap ederim”* buyurdu.. (Mektuplar: 77)

Kısa ve özet olarak Mevlana’nın sözlerinin açıklaması şudur:

a) Devlet ve liderlik soyut bir şey olduğu gibi; başta akıl olmak üzere insan algıları da öz yapı itibarı ile soyuttur. Demek varlığının ve kişiliğinin çoğu soyut olan insan, soyut ve manevi değerlere önem verirse, ancak gerçek insan olur. Ve eğer insan akla dayanmazsa, bütün aza ve duyuları yanlışa ve tahribata çalışır.

b) İki türlü akıl vardır. Biri doğuştan... Bu insan beyninin alt katmanlarında mevcut olan yazılımlar ve bilinçli duyu ve dosyalardır. (Daha çok limbik ve vejetatif beyinde vardır.) Biri de soyut olan akıldır ki; soyut algı mekanizması olan üst kortekste oluşur. Başta inanç ve

diğer soyut dinî değerler burada kaydedildiğinden ve bunlar belirli bir eğitim istediğinden Mevlana “İnsan bu yönde çocuk gibidir.” diyor. Ve bu çocukluğu ömür boyu devam ediyor.

Fakat başta dinî bilgiler olmak üzere, bütün soyut ve manevi değerler, Allah’ın yarattığı doğal duygular kadar insanoğluna yaptığı ekstra iyiliğidir. Yani somut duyular Allah’ın yasal vergisi ise, soyut duyular Allah’ın insana yaptığı ekstra iyiliklerdir. Evet, peygamberlik fitrat içindeki programlara ilaveten ekstra bir eğitim ve rububiyettir. İnsanlığın ruhuna ve hayatına kalite gibi katkıları olur. İnsanı sadece düşünen bir hayvan olarak değil de, ebedi ve ruhani âlemlerde varlığını bire bin geliştiren canlı ve bilinçli bir ağaç olarak yetiştirir.

İnsanın doğuştan gelen bilgileri, belirli bir eğitim istemez. Fakat dinî ve soyut değerler, eğitim ister. İşte bilim adamları bu iki farkı bilmediklerinden bazıları “eğitim gerekir” demişlerdir. Bazıları da, eğitim gerekmez, insan her şeyi doğuştan biliyor, diye iddia etmişlerdir.

c) Mevlana, “İnsanın başta akıl olmak üzere soyut değerlerle elde ettiği maddi ve manevi aydınlık, gündüzün aydınlığından bin kat daha fazladır” diye ikinci sırada söylüyor. Fakat insanların çoğu, bu soyut boyutu göremediğinden “akıl bir görünürse..” sözüyle bizi uyarıyor.

d) Başta din olmak üzere cezai ehliyet ve diğer sorumluluklar ancak akıl ile gerçekleştiğinden, akıl ve ibadet mukayesesiyle yine bizi uyarıyor. Evet, ibadet varlıkların şekli gibi ise, akıl o varlıkların program ve yazılımı gibidir.

e) Başta âdemiyyet olmak üzere insanın diğer bütün özellikleri genelde soyutturlar. Ve saf soyut olan akla dayanıyorlar. Bu ilişkiden dolayı insandan akıl gidince diğer bütün özellikler kaybolur. Evet, başta âdemiyyet (insaniyet) olmak üzere beşeriyetin bu soyut özelliklerinden dolayı insanın işlerini görmeye Cebrail müekkel kılınmıştır. Çünkü Cebrail vahiy, ilim ve bilişim meleğidir. Rivayetin işaret ettiği üzere; iman (idrak-algı) ve hayâ soyut olduklarından akıldan ayrılmıyorlar. Ayrıca idrak ve şuur insanın bilincinin toplamından ibaret olduğundan idrak kalbe (merkezi bilinç derinliğine) yerleşti. Evet, iman ve idrak, kalb kavramı ile ifade edilen bütün duygu ve latifelerin ortak algısıdır. Bugünkü dilde utanma dediğimiz hayâ ise, insanın çıplaklığının (beşeriyetinin) bir ürünü olduğundan, utanma insanın yüzüne yerleşti, diye rivayet işaret ediyor. Bu soyut duygular, ontolojik değerler olarak varlığın en üst seviyesinde olduklarından ve bunların enerjisel yönü de bulunduğu rivayette bunlara “şerefin kaynağı ve kudretin mücevherleri” denilmiştir.

Demek insanın bilinçaltı derinliklerinde hayâ olmaz. Ve dış algılarda gerçek algı ve şuur demek olan idrak gerçekleşmez. Bundan anlıyoruz ki; Freud’a karşı gelen bazı dindarların bilinçaltında hayâyı aramaları yanlış olduğu gibi; materyalistlerin de idrak, şuur ve akli göz ve kulak gibi dış duyulara hapsedmesi, kaba ve kötü bir yanıştır.

f) Mevlana’nın aktardığı son hadisten de anlaşıldığı üzere; varlığın ve olayların özü yazılım ve bilgidir. Başka bir tabir ile denge ve sibernetik yapı demek olan gerçeklik ve akıldır. İşte zahir-batın her şey elinde olan Allah, varlıkta, insanda ve insanın yaptıklarında bu gerçeğe göre hüküm verir. Tasavvufta buna akl-ı küllî (evrensel algı ve denge) denilir.

g) Asıl varlık ve gerçeklik sonsuz ve soyut olan Allah'ın varlığı olduğundan, çok değerli de olsa insanın yarı soyut yarı somut olan bilgi imkânları Allah'ın gerçek isimleri yanında gölgenin güneşe orantısı gibi durur. İşte Batılı Hümanistlerin kaybettiği asıl nokta burasıdır.

Bediüzzaman'ın insan tanımı:

Hem madem gözümüzle (somut olarak) görüyoruz ve aklımızla (soyut olarak) anlıyoruz ki:

İnsan, şu kâinat ağacının en son ve en cemiyetli (kapsamlı) meyvesi..

Ve hakikat-ı Muhammediye (logos ve mantık) cihetiyle (yönüyle) çekirdek-i aslîsi,

Ve kâinat Kur'ânının ayet-i kübrası (en büyük realitesi..¹)

Ve İsm-i âzamı taşıyan âyetü'l-kürsîsi (Allah'ı en büyük çapta gösteren belge..)

Ve kâinat sarayının en mükerrerem (değerli ve kendisine ikram edilen) misafiri..

Ve o saraydaki diğer oturanlarda tasarrufa mezun (işlemeye izinli) en faal memuru..

Ve kâinat şehrinin zemin mahallesinin bahçesinde ve tarlasında, varidat ve sarfiyatına (gelir ve giderlerine) ve zer' (ekilmesine) nezarete memur.. Ve yüzer fenler ve binler san'atlarla teçhiz edilmiş en gürültülü ve mes'uliyetli (sorumlu) nâzırı (bakanı..) Ve kâinat ülkesinin arz memleketinde, Padişah-ı Ezel ve Ebedin gayet dikkat altında bir müfettişi, bir nevi halife-i arzı..

Ve cüz'î-küllî (küçük-büyük) harekâtı (yaptıkları) kaydedilen bir mutasarrıfı (valisi..)

Ve semâ ve arz ve cibâlin (dağların) kaldırmasından çekindikleri emanet-i kübrâyı (özgür akıl ve benliği) omuzuna alan (sorumluluğu üstlenen..) Ve önüne iki acip yol açılan, bir yolda zî-hayatın (bütün canlıların) en bedbahtı ve diğerinde en bahtıyarı..

Çok geniş bir ubudiyetle mükellef bir abd-i küllî.. Ve kâinat Sultanının ism-i âzamına (en geniş ve büyük yansımaya) mazhar ve bütün isimlerine en câmi (kapsamlı) bir aynası, ve hitabât-ı Sübhâniyesine (aşkın konuşmalarına) en anlayışlı bir muhatab-ı hassı.. (Özel anlayışa sahip dostu..)

Ve kâinatın zî-hayatları (canlıları) içinde en ziyade ihtiyaçlısı (en çok muhtaç olan..)

Ve hadsiz fakıryla ve acziyle beraber hadsiz maksatları ve arzuları ve nihayetsiz düşmanları ve onu inciten zararlı şeyleri bulunan bir biçare zî-hayatı (canlı..) Ve istidatça (yetenekçe) en zengini,.. Ve lezzet-i hayat cihetinde en müteellimi (en çok acı çeken) ve lezzetleri dehşetli elemelerle âlûde (bulaşık..)

Ve bekaya (ebediyete) en ziyade (çok) müştak (arzulu) ve muhtaç ve en çok lâıyk ve müstahak ve devamı ve saadet-i ebediyeyi hadsiz dualarla isteyen ve yalvaran ve bütün dünya lezzetleri ona verilse, onun bekaya karşı arzusunu tatmin etmeyen..Ve ona ihsanlar eden (iyilikler eden) zâtı perestîş derecesinde (taparcasına) seven ve sevdiren ve sevilen çok hârîka bir mu'cize-i kudret-i samedâniye (hiçbir şeye muhtaç olmayan aşkın İlahi gücün ortaya çıkardığı bir mucize..) Ve bir acûbe-i hilkat (benzersiz, harika bir varlık..)

¹ Yani eğer insanlık olmazsa varlıkta ve hayatta hiçbir realite kalmaz. Ve eğer insan realitesi kabul ediliyorsa, ister istemez her şeyde realite vardır, diye kabul etmek zorunlu olur.

Ve kainatı içine alan ve ebede gitmek için yaratıldığına bütün cihazat-ı insaniyesi (donanımları) şahitlik eden, böyle yirmi küllî (evrensel ve sonsuzluk içeren) hakikatlerle (gerçeklerle) *Cenâb-ı Hakkın Hak ismine bağlanan: İNSAN..*

[Hak ismi, realite, hukuk demektir. Realite ve hukuk ise sonsuz güzellik ve adalet dediğimiz denge demektir. Bu da başta sonsuzluk ve ebedî hayat olmak üzere bütün soyut ve manevi değerler demektir. Hakk ismi etimolojik olarak, gerçek ve gerçekleşen varlık demektir. Bunun zıt anlamı ise batıl kelimesidir. Bu da gerçek olmayan ve olamayan yanlış şey demektir. Onun için 10. Söz'ün 11. Hakikati için "*Bab-ı insaniyettir; Hakk isminin tecellisidir.*" denmiş.]

Son Üç Not:

1) Aslında Batı'nın varoluşçuluğu gerçekte yokluğu savunmak demek olan nihilizmdir. Tıpkı memnuniyet ve mutluluk demek olan iktisat ve şükür gerçeğine karşı yanıltıcı ve deccalane olan hedonizm ve tüketimi getirdikleri gibi..

2) Tasavvufun *varlığın birliği ve gerçekliğin tekliği* tezi, felsefî deizm diyebileceğimiz kuru ve somutçu teizme karşı gelen bir ıslah ve arayıştır. Evet, teizmin bazı biçimleri bir çeşit putperestliktir.

3) Yolda bir arkadaş bu yazıyı okuduktan sonra, *akıl güzeldir; fakat bunama ile kayboluyor;* diye bu yazıya itiraz etmek istedi. Ben cevaben "*Bir şey varsa, yokluğa gitmez. Sadece görünen bir boyuttan görünmeyen boyuta geçiyor.*" diye söyledim. Evet, *akıl gider;* sözü yerine *akıl kapanır;* desek daha doğru olur.

Bahaeddin Sağlam

23. 11. 2011